

φωνεῖ πρὸς τὴν φυσιοκρατίαν. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπακολουθοῦσα τροπὴ πρὸς τὴν Ἠθικὴν, ἣτις ἐκδηλοῦται εἰς τὴν ζήτησιν τοῦ νέου ἀνθρώπου, σημαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ Νεορωμαντισμοῦ. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη συντελεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐξπρεσσιονισμοῦ, ὅστις ἐμφανίζεται ὡς ἡ σημαντικωτάτη ἀντίδρασις κατὰ τῆς φυσιοκρατίας εἰς τὴν τέχνην.

Η΄.

Ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ, τῆς νοησιαρχίας καὶ τῶν φυσιοκρατικῶν τροπῶν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος σημαίνει καὶ ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος. Διὰ τοῦτο ἀνασυνδέει ἑαυτὴν πρὸς τὰ ἰδεοκρατικὰ συστήματα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος ἐκείνου. Οὕτω ἡ φιλοσοφία τοῦ Joel διαπνέεται ἀπὸ τὸν μυστικισμὸν τοῦ Schelling καὶ θεμελιώνει τὴν κοσμοθεωρίαν τῆς ἐπὶ τῶν μὴ δεκτικῶν λόγου δυνάμεων τῆς ζωῆς. Ὁ Natoirp στηρίζει τὴν ἰδικήν του ἐν πολλοῖς ἐπὶ τοῦ Schopenhauer. Ὁ A. καὶ G. Lasson, ὁ Volkelt, ὁ Ebbinghans ἀνατρέχουν εἰς τὸν αἰσιόδοξον πανθεϊσμὸν τοῦ Ἐγέλου. Ὁ Deussen συνεχίζει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Schopenhauer, ὁ Drews τὴν τοῦ Ed. von Hartmann. Ὁ Paulsen στρέφεται πρὸς τὸν πνευματοκρατικὸν πανθεϊσμὸν τοῦ Fechner, προσπαθῶν νὰ ἑναρμονίσῃ αὐτὸν πρὸς τὸν βουλησιαρχικὸν τοῦ Schopenhauer. Ὁ Bergson ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ μυστικὸν βίωμα, κηρύττει τὴν διαίθεσιν ὡς πηγὴν τῆς γνώσεως καὶ πειρᾶται μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῆς νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων καὶ εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Ἀπολύτου. Οἱ λεγόμενοι φιλόσοφοι τῆς ζωῆς τελοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασίν του, ὁ Simmel καὶ ὁ Keyserling, καὶ ἐν πολλοῖς ἡ σχολὴ καθόλου τοῦ Dilthey. Βραδύτερον ἀναζωογονεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Fichte καὶ τοῦ Ἐγέλου περὶ τοῦ γινομένου Θεοῦ ὁ H. Schwarz διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ μὴ δεδομένου. Πολὺν πρὸ αὐτοῦ ἐπιστρέφει ὁ Eucken εἰς τὰς ἰδέας τοῦ Fichte, διὰ τῶν ὁποίων γονιμοποιεῖ τὸν κοσμικὸν ἅμα καὶ προσωποκρατικὸν τοῦ ἰδανισμὸν. Καὶ αὐτὸς πιστεύει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἔμπλεως θείου πνεύματος, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἐξαντλεῖ ἑαυτὸν εἰς τὸν κόσμον, ὡς ἐὰν κόσμος καὶ Θεὸς ἑταυτίζοντο. Ὁ σύνολος κόσμος ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ, οὕτως ὥστε δὲν γάνει

οὗτος τὴν αὐτοτέλειάν του. Εἶναι λοιπὸν ὁ Eucken ὄχι πανθει-
στής, ἀλλ' ὅπως ὁ Fechner, πανενθεϊστής. Ἐν τῇ θεῖα ζωῇ δὲν
ἐνυπάρχει ἀπηρτισμένη μέσα εἰς τὸν κόσμον. Πολὺ μᾶλλον τελεῖ εἰς
ἀένναον κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν. Ἐντεῦθεν ἄγεται ὁ φιλόσοφος εἰς τὸ
αἴτημα, ὅπως συνεργαζώμεθα, χάριν τῆς ἰδίας ἡμῶν τελειώσεως
καὶ χάριν τοῦ συνόλου, μετὰ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν αὔξησίν του ταύ-
την καὶ τὴν γένεσιν ἐπὶ τῆς γῆς. Δέον κατὰ πρῶτον λόγον νὰ μετα-
θέσωμεν τὸ κέντρον τοῦ βάρους εἰς τὴν πνευματικὴν σφαιρᾶν
τῆς ὑπάρξεώς μας, διὰ νὰ βοηθήσωμεν οὕτω τὴν γένεσιν καὶ τὴν
ὠρίμανσιν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν. Εἶναι προφανὴς ἡ σχέσις πρὸς
τοὺς γερμανοὺς μυστικοὺς τῶν μέσων αἰώνων. Καὶ ἐκεῖ ὁ Θεὸς
νοεῖται ὡς ἐνότης, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζει ὁ κόσμος, ἀνελισσόμε-
νος μέσα εἰς τὴν ζωὴν διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας καὶ
δημιουργίας. Αἱ μεγάλαι προσωπικότητες εἶναι οἱ κυρίως παρά-
γοντες τῆς ἀνερίξεως αὐτῆς τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν. Διότι
ὅλαι αἱ μεγάλαι πρόοδοι τοῦ πνευματικοῦ βίου, τὰς ὁποίας ἐρμη-
νεύει ὁ φιλόσοφος ὡς γνωρίσματα τοῦ γινομένου Θεοῦ, ὀφεί-
λονται εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν προσωπικοτήτων τούτων. Πνευ-
ματικὸς βίος εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῆ ἄνευ τοῦ χαρακτῆρος τῆς
προσωπικότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀπόλυτος πνευματικὴ δύναμις
τοῦ κόσμου, δηλαδή ὁ Θεός, δέον νὰ φέρῃ προσωπικὸν χαρα-
κτῆρα. Ἐν τῇ θεῷ δὲν εἶναι προσωπικότης κατὰ τὴν καθαρὰν
ἀνθρωπίνην ἔννοιαν περὶ αὐτῆς. Ὅ,τι λέγομεν περὶ τοῦ Θεοῦ
εἶναι ψελλίσματα μόνον. Εἶναι ὅμως φυσικὸν ὅτι χρησιμοποιοῦ-
μεν τὰς ὑψίστας ἔννοιαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἵνα χαρα-
κτηρίσωμεν δι' αὐτῶν τὸ Ὑπερκόσμιον. Ὑπερέχουσα μεταξὺ
τούτων εἶναι ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία εἶναι ἔκφρα-
σις ἐνὸς κόσμου, μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ζῆ ἡ πνευματικότης, ἀπηλ-
λαγμένη ἀπὸ τὸν ταραχὸν τῶν ἐντυπώσεων καὶ τῶν παθῶν, καὶ
ἠνωμένη εἰς αὐτοτέλειαν καὶ αὐτονομίαν. Ὡς εὐκόλως βλέπει
κανεὶς, ἡ κοσμοθεωρία τοῦ R. Eucken σημαίνει ἐναρμόνισιν θεϊ-
σμοῦ καὶ πανθεισμοῦ. Συγχρόνως καταλαμβάνει ἐντὸς αὐτῆς καὶ
τὸ συναίσθημα τὴν πρέπουσαν εἰς αὐτὸ θέσιν, ἀφίεται δὲ καὶ
εἰς τὴν βούλησιν εὐρὺ πεδίων δράσεως. Διότι ἀπαιτεῖται παρ'
ἡμῶν ὅπως ὡς ἐλευθέρως δημιουργοῦσαι προσωπικότητες συμ-
βάλλωμεν εἰς τὴν γένεσιν καὶ τὴν ὠρίμανσιν τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ἡμῶν
καὶ εἰς τὸν ἐκτὸς ἡμῶν κόσμον.

Εἰς τὴν κίνησιν αὐτὴν ἀνήκει καὶ ὁ Ρίλκε. Μέσα εἰς αὐτὴν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐντάξωμεν τὴν ποίησίν του καὶ μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς θρησκευτικότητος ἐκείνης δέον νὰ ἐμβάλωμεν τὸ «Βιβλίον τῶν Ὡρῶν», τὰς ἀνυπερβλήτους εἰς βάθος, ἐσωτερικότητα, ρυθμόν, μουσικότητα, πλοῦτον καὶ πρωτοτυπίαν εἰκόνων προσευχᾶς τοῦ ποιητοῦ, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν πληρέστερον αὐτάς, νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς αὐτάς καὶ νὰ συλλάβωμεν ὅλον τὸ νόημα, πὺν κρύπτουν εἰς τὸ βάθος των. Ὅφείλομεν νὰ συσχετίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλωτῖνον, τὸν Αὐγουστῖνον καὶ τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ γερμανικοῦ μυστικισμοῦ, πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας τοῦ Fichte καὶ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως τοῦ Schelling, πρὸς τοὺς Ρωμαντικούς καὶ ἰδίᾳ τὸν Novalis, πρὸς τὴν πανενθεϊστικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Eucken καὶ πρὸς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μὴ δεδομένου τοῦ H. Schwarz. Ὅλοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν τὸ πνευματικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔζησε καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐδέχθη τὰς πολλαπλᾶς ἐπιδράσεις, πὺν ἐμορφοποίησαν καὶ ἐπλούτισαν τὴν ψυχὴν του. Δι' αὐτῶν ἐνισχύθη καὶ ηὔρυνθη ὅ,τι ἐκ φύσεως ἔκλειε μέσα εἰς τὸ στήθος του. Ἡ νοσταλγία τοῦ ὑπὸ μορφῆς δεσιευμένου ἀτομικοῦ του ἐγὼ πρὸς τὸ Ἀπέραντον. Ἡ συσχέτισις παντὸς ὄρατοῦ πρὸς τὸ ἀόρατον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἔκφρασις καὶ μορφή. Ἡ συναίσθησις ὅτι πᾶσα νόησις εἶναι θεία νόησις, πᾶσα φύσις θεία φύσις, πᾶσα προᾶξις προᾶξις τοῦ Θεοῦ, πᾶσα ἰδέα ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐκδοχὴ τῆς πραγματικότητος ὡς ἔκφρασεως ἐσωτερικοῦ περιεχομένου καὶ τῶν καθ' ἕκαστον ὄντων ὡς ἐμψυχωμένων ὑπὸ θείας δυνάμεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖ καὶ δρᾷ κατὰ σκοπούς. Ἡ θεώρησις τοῦ πνεύματος ὡς ἐλευθέρου καὶ ὑπερβατικῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία δρᾷ καὶ ἐνεργεῖ ἀνεξαρτήτως τῆς φύσεως καὶ δι' αὐτῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν προῖοῦσαν ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τὴν βαθμιαίως χωροῦσαν ἀποτελέσειν καὶ τελείωσιν αὐτοῦ ὡς τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου μέσα εἰς τὴν ἀτομικὴν ψυχὴν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ πραγματοποιήσεως τοῦ νοήματος τούτου.

Ἡ συσχέτισις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον τοῦτο θὰ ἦτο ἀνεπαρκής, ἂν δὲν ἤθελε συμπληρωθῆ διὰ τὰς ἐντάξεώς του ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Βιέννης τελούσης λογοτεχνίας τῶν Σουδητῶν καὶ παρημελεῖτο ἡ γνῶσις τῆς ἐπαφῆς του πρὸς χώρας καὶ πρὸς ἀνθρώπους. Τὴν μεταμορφωτικὴν δύναμιν τοῦ αὐστριακοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς λογοτεχνίας ἐκείνης δεικνύουν ἤδη τὰ ἔργα τῆς Μαρίας Ebner-Eschenbach. Εἰς πολὺ μεγαλύτερον ὅμως βαθμὸν εὐρίσκομεν αὐτὴν εἰς τὸν Schaukal καὶ εἰς τὸν Gizney, οὔτινες εἶναι οἱ γνησιώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς ὑπὸ τῆς Βιέννης ἀναμορφωθείσης φύσεως τῆς σουδητικῆς λογοτεχνίας. Χάρις εἰς αὐτοὺς ἀνακτᾷ ἡ Πράγα τὴν παλαιάν της ἰσχὺν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν Σουδητῶν. Τὸ κορύφωμα τῆς τέχνης αὐτῆς εἶναι ὁ Ρίλκε, τέκνον τῆς Πράγας τόσον γνήσιον ὅσον οὐδεὶς πρὸ αὐτοῦ Γερμανός, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Nadler. Βιώματα καὶ ψυχὴ τῆς Πράγας χρησιμεύουν ὡς βάσις τοῦ ἔργου του, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐνδομύχου κόσμου, τὴν νύκτα καὶ τὸν ἔρωτα τοῦ θανάτου, τὴν νοσταλγίαν καὶ τὸ ὄνειρον. Ἀνεξάλειπτοι παραμένουν καθ' ὅλον του τὸν βίον αἱ ἐντυπώσεις, πού ὀφείλει εἰς τὴν γενέτειραν. Ἡ πατρίς του, λέγει ὁ Lerrin, τοῦ ἔμεινε πάντοτε βίωμα, τὸ ὁποῖον διετήρει μὲ πίστιν καὶ εὐλάβειαν. Τὰ χρόνια τῆς Πράγας ἦσαν δι' αὐτὸν φῶς, τὸ ὁποῖον ἔφεγγεν εἰς τὴν ξένην καὶ τὸ ὁποῖον ἠγάπα ὁ ποιητής. Ἐδῶ γνωρίζει ὡς παῖς τὴν σλαβικὴν ψυχὴν, πρὸς τὴν ὁποίαν συγγενεύει. Σλαβικὸς λαὸς τὸν περικυκλῶνει, κόραι τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ὑπηρετοῦν εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν καὶ ψάλλουν ἐνίοτε κατὰ τὰς μελαγχολικὰς ὥρας τοῦ δειλινοῦ τὰ ἀπαλὰ τραγοῦδια τοῦ χωριοῦ των. Ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ἰταλίας καὶ ὀλίγον ἔπειτα τῆς Ρωσσίας ἀνοίγουν τὸν δρόμον εἰς τὰς ἔξωθεν ἐπιδράσεις. Ἡ πρώτη γεμίζει τὴν ψυχὴν του ἀπὸ καλλιτεχνικὰς μορφὰς καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενον των. Τὸ βίωμα εἶναι τόσον ἰσχυρόν, ὥστε ὁ ποιητὴς συναισθάνεται τὴν τέχνην τῆς Ἀναγεννήσεως ὡς μοναδικὴν εἰς σαφήνειαν καὶ δύναμιν ἀποκάλυψιν τοῦ βαθμηδὸν μέσα εἰς τὸν χρόνον τελεσιουργουμένου Θεοῦ κατὰ τὸ παρελθόν.

Μόνο γιὰ χάρι κάποιων χρόνων,

Ποῦ μὲ τῆς μαρμάρινές των προσευχῆς

Σὲ σένα παρακλητικὰ τὰ χέρια ὑψωσαν,
Τὸν ἑαυτὸ σου σὰν τῶν κομητῶν ὁ βασιληᾶς φανέρωσες,
Περήφανος γιὰ τὸ ἀχτινοβόλο σου τὸ μέτωπο.

Οἱ χρόνοι ἦταν τοῦ Μιχαήλ Ἁγγελου,
Ποὺ σὲ ξένα τοὺς διάβασα βιβλία.
Αὐτὸς ἦταν ὁ ἄνδρας, ποὺ κάθε ξεπερνῶντας μέτρο,
Ψηλὸς σὰν γίγας,
Τὴν ἀμετροσύνην ξέχασε.

Ἡ δευτέρα γεννᾶ τὸ βίωμα τῆς ἀπεραντωσύνης τῆς παιδιάδος ὡς καὶ τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀνατολῆς, ποὺ γειτνιάζουν πρὸς τὸν Θεόν. Πολυαριθμὰ εἶναι τὰ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του χωρία, τὰ ὅποια μαρτυροῦν τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν χώραν αὐτὴν καὶ τὴν ἐπίδρασιν, ποὺ ἤσκησεν ἐπ' αὐτοῦ. Παραθέτομεν μερικὰ ἐξ αὐτῶν, τὰ περισσότερον χαρακτηριστικὰ. «Ἡ συμπάθειά μου πρὸς τὴν πλατεία, τὴν ἅγια αὐτὴ χώρα γίνεται ὄλο καὶ μεγαλύτερη». «Αὐτὴ εἶναι ἡ χώρα, ποὺ οἱ ἄνθρωποι εἶναι μοναχικοὶ ἄνθρωποι, ὁ καθένας μὲ ἓνα κόσμον μέσα του, ὁ καθένας γεμᾶτος ἀπὸ σκοτεινιὰ σὰν ἓνα βουνό. Ὁ καθένας βυθισμένος στὴν ταπεινοφροσύνη του, χωρὶς φόβον ὅτι αὐτὸ εἶναι ταπείνωσις, καὶ δι' αὐτὸ εὐσεβής». «Πρώτη φορὰ στὴ ζωὴ μου εἶχα ἓνα ἀνέκφραστο συναίσθημα, κάτι σὰν συναίσθημα τῆς πατρίδος, ἔνοιωθα μὲ μεγάλη δύναμη πῶς ἀνῆκα σὲ κάτι μέσα στὸν κόσμον τοῦτο. Ἀπεφάσισα νὰ μείνω στὴ Ρωσσία». Εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν τῆς Ρωσσίας ὀφείλεται ἡ δημιουργία τοῦ «Βιβλίου τῶν ὠρῶν», κατὰ τὴν ἰδίαν του ὁμολογίαν. «Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς διαμονῆς μου εἰς τὴν Ρωσσίαν διεξήγαγα διαλόγους μὲ τὰς ἰδίας αὐτὰς λέξεις (τ. ἔ. τὰς λέξεις τοῦ Βιβλίου τῶν ὠρῶν), κάθε ἡμέρα κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν περιπάτων μου». Ὀλίγον ἀργότερα λαμβάνει γνῶσιν τοῦ ἔργου τοῦ Jacobsen, δέχεται τὰς ἐπιδράσεις τῆς τεχντροπίας τῶν ζωγράφων τῆς Worpswede καὶ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν περίφημον γλύπτην τῆς Γαλλίας Rodin. Ὁ μέγας καλλιτέχνης παρέχει νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὴν δημιουργίαν του. Τὴν προσωπικότητά του καὶ τὸ ἔργον του παρομοιάζει πρὸς τοὺς καθεδρικοὺς ναοὺς τῶν μέσων αἰώνων, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸ ἰδικόν του ἐσωτερικὸν εἶναι φωτεινότερον, ὑψηλότερον καὶ ἐρημικώτερον. Ἴσως δὲν ἀστοχεῖ τοῦ ὀρθοῦ ὁ Goertz ἰσχυριζόμε-

νος ὅτι ἡ Γαλλία ὑπῆρξε διὰ τὸν Ρίλκε ὅ,τι ἡ Ἰταλία διὰ τὸν Goethe. Τῶν ἐπιδράσεων τούτων κυριώτατον δεῖγμα εἶναι ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ ποιητοῦ, ὁ Malte Laurids Brigge, ὅπου καὶ κυριαρχοῦν αἱ δύο θεμελιώδεις παραστάσεις του, ἡ μόνωσις καὶ οἱ κρότοι, οἱ δύο πόλοι, πρὸς τὸν ἕνα ἐκ τῶν ὁποίων στρέφεται διὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὸν ἄλλον. Αἱ παντοδαπαὶ αὐταὶ ἐπιδράσεις εἶναι τὸ φῶς, τοῦ ὁποίου ἡ θερμότης συνέβαλεν εἰς τὴν ἀναβλάστησιν τοῦ πυρῆνος, ὅστις ἐνέκλειε δυνάμει μέσα του τὴν θρησκευτικότητα τοῦ ποιητοῦ, καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἐκφράσεώς της, κυρίως διὰ τοῦ «Βιβλίου τῶν ὠρῶν».

ΙΑ΄.

Ἐπὶ τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς θὰ στηριχθῶμεν διὰ νὰ ἀναλύσωμεν τὸ θρησκευτικὸν βίωμα τοῦ Ρίλκε. Προηγουμένως ὅμως θεωροῦμεν σκόπιμον ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὸν βίον τοῦ ποιητοῦ, ἐξαίροντες τὰ σημαντικώτερα σημεῖα αὐτοῦ, καὶ νὰ παράσχωμεν σύντομον εἰκόνα τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀντιλήψεών του, καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ πραγματευθῶμεν τὰς ἰδιαιτέρας ἐκείνας προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ συμβάλλουν εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ θρησκευτικοῦ περιεχομένου τοῦ «Βιβλίου τῶν ὠρῶν». Ὁ Ρίλκε δὲν ἔτυχε τῆς προσηκούσης θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Εἶναι λοιπὸν ἐσφαλμένη ἡ γνώμη, κατὰ τὴν ὁποίαν πηγὴ τῆς θρησκευτικότητός του εἶναι ἡ εὐσέβεια τῆς μητρὸς του. Τὸ ἡμερολόγιόν της δὲν περιέχει ἔχνος κὰν ἀληθινῆς ἐμπιστοσύνης εἰς τὸν Θεόν. Ἡ θρησκεία της ἦτο καθαρὰ τυπολατρεία καὶ ἐξωτερικὴ ὑπακοὴ εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ρίλκε. Εἰς κάποιαν ἐπιστολὴν του ἀναγινώσκομεν : «Φρίττω ὅταν ἀναλογίζωμαι τὴν διάχυτόν της εὐλάβειαν, τὴν στενήν της πίστιν». Ὁ καθολικισμός, τὸν ὁποῖον ἐδίδαξεν εἰς τὸ τέκνον της, συνίστατο εἰς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ προσαρμογὴν εἰς αὐτούς. Ὁ ἐθισμὸς αὐτὸς εἰς τὴν κενὴν καὶ μηχανικὴν τυπολατρείαν δὲν ἦτο δυνατόν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Zähringer, νὰ ἀφήσῃ ἄλλα ἔχνη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ παρὰ τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν παράστασιν ἑνὸς Θεοῦ χωρὶς θέλητρον καὶ χωρὶς ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς τὴν ψυχὴν. Ἡ παράστασις αὐτὴ συνεδέθη πρὸς συναισθη-

ματα φόβου και έξαναγκασμοῦ. Εἶναι φανερόν ὅτι τοιαύτη θρησκευτική ἀγωγή μόνον ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν ἦτο δυνατόν νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ Ρίλκε. Ἡ μυχαιτάτη θρησκευτικότης, τὴν ὁποίαν ἐμφανίζει, ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἀντίδρασιν ἐναντίον τῆς κενῆς ἐκείνης τυπολατρείας, πού ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν ἡ μήτηρ του, ὅπως καὶ ἐναντίον τῆς ἀπολείρας πρὸς θεωρητικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας ἐταλαιπώρει τὴν νεαρὰν ψυχὴν τοῦ τέκνου της. Ἀλλὰ καὶ ἡ λοιπὴ ἀγωγή, τῆς ὁποίας ἔτυχεν ὁ Ρίλκε, δὲν ἦτο ἐπιτυχής. Ἀπηγορεύετο εἰς αὐτὸν ἡ συναναστροφή πρὸς τοὺς ὁμηλικούς του καὶ ἦτο διὰ τοῦτο ὑποχρεωμένος νὰ διάγῃ μονήρης καὶ ἐρημικός. Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβαλε χωρὶς ἀμφιβολίαν εἰς τὴν μετέπειτα ἐκδηλωθεῖσαν ἀποστροφήν πρὸς τοὺς συμμαθητὰς του, ἡ ὁποία ἐστοίχισεν εἰς αὐτὸν πολλὰς θλίψεις, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ταχέως διακοπεῖσαν φοίτησίν του εἰς τὴν προπαρασκευαστικὴν στρατιωτικὴν σχολήν. Ἐδῶ κυρίως συνήθισε τὸν ἑαυτοῦ του εἰς τὴν μόνωσιν, ἡ ὁποία ἠσφάλιζεν αὐτὸν ἐναντίον τῆς ἀγροικίας καὶ τῆς περιφρονήσεως τῶν συμμαθητῶν του. Ἡ μόνωσις αὕτη τοῦ ἔγινε κατ' ὀλίγον προσφιλής, ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν ροπὴν πρὸς τὴν ἐρημίαν ἐκείνην, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐν ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τῆς φύσεώς του. Παραθέτομεν ἐνταῦθα μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἐπιστολὰς διαφόρων χρόνων σχετικὰς πρὸς τὴν ἐρημίαν του αὐτῆν. «Τὸ σπίτι μου δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο παρὰ μία ξένη, διὰ τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἐργάζωμαι, καὶ οἱ κοντινοὶ ἄνθρωποι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μίαν ἐπίσκεψιν, πού δὲν θέλει νὰ τελειώσῃ». «Τότε, παιδί μεταξὺ παιδιῶν, ἤμουν μόνος ἀνάμεσά των. Πόσον μόνον ἐνοιωθῆκα τώρα τὸν ἑαυτόν μου ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους». «Αἰσθάνομαι τὸν ἑαυτόν μου ἄσχημα ὅταν περιμένω ἀνθρώπους, ὅταν χρειάζομαι ἀνθρώπους; ὅταν ζητῶ ἀνθρώπους». «Μὲ πιέζει ὀδυνηρὰ ἡ βεβαιότης, ὅτι κάθε συναναστροφή εἶναι πίεσις τοῦ ἑαυτοῦ μου, μοῦ ἐμπνέει φόβον, σημαίνει φυγὴν καὶ ἐπιστροφήν εἰς τὴν μόνωσιν». Ὅπως ὁ Keats καὶ ὁ Jacobsen ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς τὸν ἑαυτόν του ὡς ξένον μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ γνωρίζει ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἐρημικός, ξένος καὶ μακρὰν ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Ἡ ροπὴ πρὸς τὴν ἐρημίαν, τὴν ἀποχώρησιν, εἶναι βαθεῖα ψυχικὴ ἀνάγκη διὰ τὸν Ρίλκε. Εἰς τὸ Βιβλίον τῶν Εἰκόνων παρομοιάζει τὸν μονήρη πρὸς τοὺν ἐρημι-

κοὺς ἀνθρώπους, ποὺ ζοῦν ἐπάνω εἰς τὰς μικρὰς νησίδας τῆς Βορείου Θαλάσσης μὲ μόνην συντροφίαν τὸν παφλασμὸν τῶν κυμάτων. Ἐνας τοιοῦτος εἶναι καὶ αὐτός. Αἰσθάνεται ὅτι ἀκριβῶς ὡς πρὸς τὰ οὐσιώδη, ὅπως γράφει εἰς μίαν τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν νεαρὸν ποιητὴν Καρρυσ, εἴμεθα ἀνεκφράστως μόνοι. Ἐγγὺς θεωρεῖ μόνον τὸ ἐνδόμυχον, τὰ περιεχόμενα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου. Τὸν Ἰησοῦν ἐμφανίζει εἰς τὸν κῆπον τῆς Γεθσημανῆ μέσα εἰς τραγικὴν μόνωσιν. Ἐντὸς πλήρους ἐρημίας ζῆ καὶ ὁ μοναχὸς τοῦ «Βιβλίου τῶν ὠρῶν». Τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐρημίαν περιγράφει, καθὼς ὁ ἴδιος ἐξομολογεῖται εἰς τὴν Lou Andreas-Salomé, εἰς τὸν Malte Laurids Briggé. Ὁ Valléry ὁμιλεῖ περὶ ἀληθοῦς καταχρήσεως τῆς οἰκειότητος πρὸς τὴν σιγὴν εἰς τὸ ἐρημητήριον τοῦ Muzot. Εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὴν κόμησσαν Selma-Laubach βεβαιώνει ὅτι ἐπὶ ἑβδομάδας δὲν ἀντήλλαξεν οὔτε μίαν λέξιν πρὸς κανένα. Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι, περιγράφων τὸν βίον ἑνὸς ἀγίου εἰς τὰ «Νέα ποιήματα», ἐμφανίζει αὐτὸν κατοικοῦντα μόνον καὶ ἔρημον εἰς μέρος, ὅπου ἡ ἐρημία ἔθετε παντοῦ τὴν σφραγίδά της, καὶ ἀποστρεφόμενον τὰς ὁμιλίας. Κατὰ τὰς συναναστροφὰς αἰσθάνεται ὅτι δαπανᾷ τὸ καλύτερον μέρος τῶν δυνάμεών του καὶ ὅτι χάνει τὴν οὐσίαν. Εἰς τὴν Lou Andreas-Salomé γράφει ἀπὸ τὸ Duino, ὅπου ἐν τούτοις ἀπολαμβάνει λαμπρᾶς καὶ ἐγκαρδίου φιλοξενίας, ὅτι εἶναι δυστυχῆς ὅσάκις ὑπολογίζει ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀκόμη ὅταν στρέφῃ τὰ ὄμματα πρὸς αὐτούς. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς προγκηπίσσης Thutn καὶ Taxis ἡ περιγραφή τῆς ἐρημίας τῶν τοπίων τοῦ Βόλγα ἐδημιούργει βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἀκροατῶν του. Ἀγαπᾷ τοὺς ἐρημικοὺς τόπους, ὅπως καὶ τὰ ἀπόμερα παλαιὰ οἰκοδομήματα, μέσα εἰς τὸ σιωπηλὸν παρελθὸν τῶν ὁποίων ζητεῖ προστασίαν ἢ ψυχὴν του. Τὸν ἔρωτα περιγράφει ὡς ἐνισχυτικὸν τῆς μονώσεώς μας καὶ τὸν ἀληθινὸν γάμον ὡς δύο μονώσεις, ποὺ προστατεύουν ἢ μία τὴν ἄλλην. Ἡ ἐρημία αὕτη, τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖ, εἶναι ἢ προϋπόθεσις τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς δημιουργίας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὴν παρομοιάζει εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν ὠρῶν» πρὸς εὐεργετικὴν βροχὴν. Διὰ τοῦτο τὸ ἀληθινόν του βασίλειον εἶναι ἕνα σκοτεινὸν δωμάτιον, πλούσιον εἰς παλαιὰ σκεύη καὶ ἔπιπλα, μέσα εἰς μίαν παλαιὰν καὶ σκοτεινὴν πόλιν. Οὔτε καὶ ὁ ἀναγνώστης

ἢ ὁ ἀκροατὴς ἐνδιαφέρει τὸν Ρίλκε. Αἰσθάνεται ἀκόμη ἀποστροφὴν ἐναντίον τοῦ παραμερισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου χάριν τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐντυπώσεως. Ἡ μόνωσις αὐτῆ ἰσχύει ὄχι μόνον σχετικὰ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν κάποτε τοῦ προσέφεραν ἓνα σκύλον γράφει εἰς τὴν Andreas Salomé, δικαιολογῶν τὴν ἀπόρριψιν τοῦ δώρου : «Μὰ κατάλαβα ἀμέσως πὼς ὅλα αὐτὰ θὰ γεννοῦσαν παρὰ πολλὰς σχέσεις, μὲ τὴν συναναστροφήν μου πρὸς ἓνα τέτοιον σύνοικον». Ὡς μοναδικὴν σύντροφον εἰς τὸν μικρὸν πύργον τοῦ Μιζοτ εἶχε τὴν κορήν τινος τοῦ κήπου. Εἰς τὴν μόνωσιν αὐτὴν ὀφείλεται ἡ πλουσία ἀναβλάστησις τῆς ἰδιαζούσης εἰς αὐτὸν θρησκευτικότητος, τὸν πυρῆνα τῆς ὁποίας δὲν κατώρθωσε νὰ ἐξαφανίσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγὴ τῆς οἰκογενείας του. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ἦτο πάντοτε ἐν τῷ Θεῷ, ἤδη ὡς παῖς, καὶ ὅτι ἤρχετο ἐξ αὐτοῦ συνεχῶς. Καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὰ βιώματα τῆς παιδικῆς ἡλικίας καὶ τὰς ταλαιπωρίας τῆς στρατιωτικῆς σχολῆς γράφει ἀλλαχοῦ : «Σύμφωνα μὲ ὅλην τὴν ἀδικίαν, ποὺ διεπράχθη ἐναντίον τῶν παιδικῶν μου χρόνων, ἔπρεπε νὰ εἶμαι ἐπαναστάτης, ἂν τὸ βῆρος τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπεβάλλετο τόσον ἐνωρίς». Δεκατετραετῆς γράφει διὰ τὴν μητέρα του εἰδὸς τι ἀπολογίας τῆς πίστεως, ἡ ὁποία μαρτυρεῖ τὴν ἐμβάθυνσίν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις μεγάλων ἀνδρῶν. Εἰς ἡλικίαν δὲ δέκα ἑπτὰ ἐτῶν ἐπιστέλλει εἰς αὐτὴν τὰ ἀκόλουθα : «ὦ, πόσον εἶναι ὠραῖον ὅτι ἡμεῖς, ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι αἰσθανόμεθα σχέσιν πρὸς τὰ λοιπὰ κτίσματα. Πόσον μοναχικοὶ θὰ ἦμεθα, ἂν δὲν κατενοοῦσαμεν τί ἀναγγέλλει εἰς ἡμᾶς τὸ ἄνθος, τί μᾶς τραγουδᾷ τὸ εὐθυμον πτηνὸν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ εὐώδους κλάδου, τί μᾶς διηγεῖται ἡ πηγὴ καὶ τί μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅλαι αὐταὶ αἱ μυριάδες τῶν γλυκῶν φωνῶν. Τοιουτοτρόπως αἰσθανόμεθα ὅτι ἓνας ἀόρατος καὶ ὅμως ἰσχυρὸς δεσμὸς μᾶς συνδέει μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ δημιουργήματα, ἓνας ἀόρατος δεσμὸς, ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡμεῖς καὶ ὅλα ὅσα βλέπομεν καὶ αἰσθανόμεθα γύρω μας ἐξῆλθον ἐκ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ὅτι δι' ἡμᾶς καὶ δι' ὅλα, ὅσα μᾶς περιβάλλουν, ὑπάρχει μία κοινὴ πατρίς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προήλθομεν καὶ ἡ ὁποία θὰ μᾶς δεχθῆ κάποτε καὶ θὰ μᾶς περιλάβῃ ἐξίσου μειλίχια καὶ εὐσπλαχνικά». Εἶναι προφανές ὅτι ταῦτα φανερῶνουν μυστικὴν ροπὴν καὶ ὑπενθυμίζουν ὅ,τι γνωρίζομεν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν μεγάλων μυστικῶν. Ὅτι τὸ συναίσθημα αὐτὸ τῆς ἐμψυ-

χώσεως τῶν πάντων καὶ τῆς συγγενείας καὶ ἐνότητος μετὰ τοῦ παντός παρέμεινεν ὡς σταθερὸν γνώρισμα τοῦ Ρίλκε καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα χρόνους, μαρτυρεῖ ἡ προικίπισσα τοῦ Ταιπη καὶ Ταχίς εἰς τὰ Ἐπομνημονεύματά της. Κάποτε, διηγεῖται αὕτη, καθήμενος ὁ ποιητὴς ἐπάνω εἰς ἓνα παλαιὸν κορμὸν ἐλαίας, ἠσθάνθη ἔξαφνα τὴν παράξενον ἐντύπωσιν, ὅτι εἶχεν ἐνωθῆ μετὰ τὴν φύσιν, μετατεθεὶς εἰς μίαν κατάστασιν ψυχῆς σχεδὸν ἀσυνείδητον, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας τὰ ἀντικείμενα ἠλλαξαν νόημα κατὰ θαυμαστὸν τρόπον. Ἡ τοιαύτη μυστικὴ σχέσις πρὸς τὴν φύσιν ἐγέννα συγχρόνως εἰς αὐτὸν τὸ συναίσθημα τῆς ἀσφαλείας ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς μονώσεώς του. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ σημειωθείσα ἤδη συνήθεια ὅπως ἐκλέγη ὡς τόπους διαμονῆς πύργους καὶ παλαιὰ ἐν γένει οἰκοδομήματα. Διότι μέσα εἰς αὐτὰ ἐνοιώθη τὴν ψυχὴν τῶν αἰώνων, ἡ σταθερὰ παρουσία τῆς ὁποίας καθησύχαζε τὴν ἰδικήν του. Πρὸς τούτοις ὅμως ἐσήμαιναν ὅλα αὐτὰ καὶ λυτρωμὸν ἀπὸ τοῦ ἰδίου του σώματος, τὸ ὁποῖον ἠσθάνετο ὡς ὀδυνηρὸν περιορισμὸν. Ἡγωνία, ἐπειδὴ ἦτο περιορισμένος ὑπὸ τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀναγκάζει νὰ εἴμεθα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν εἴμεθα κατὰ βάθος. Τὸ φαντάζεται ὡς τεῖχος, τὸ ὁποῖον τὸν περισφίγγει. Καὶ ἡ ἀγανάκτησις του αὐξάνει ἐναντίον τοῦ «ἄλλου», τοῦ ξένου, ὅστις ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀληθῆ του φύσιν κατὰ τὰς σωματικὰς καταστάσεις. — Ἡ πρὸς τὴν μόνωσιν ἐν τούτοις ροπὴ ἐκείνη δὲν ἐμποδίζει τὸν ποιητὴν νὰ εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸν κύκλον τῶν φίλων του καὶ νὰ κοπιᾷ ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Ἡ Regina Uhlmann διηγεῖται ὅτι ἀντέγραφε χάριν τῶν φίλων, κάποτε μάλιστα ὀλόκληρον βιβλίον χάριν γνωστοῦ τινος νέου. Ἐπίσης ὅτι ἔδαπάνη ἑαυτὸν εἰς ποικίλας ἀγαθοεργίας. Συγκινητικὸς εἶναι ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἔδιδεν εἰς τοὺς πτωχοὺς, καθὰ ἱστορεῖ ὁ Sieber, ἡ Elisabeth von Schmidt - Pauli, ἡ Maria Paschen. Τέλος τὴν ἐργασίαν ἐθεώρει ὡς ἱερὰν ἀποστολὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς. Ἦτο δι' αὐτὸν ἰσοδύναμος πρὸς προσευχήν. Ὅχι μόνον ἡ δημιουργικὴ ἐργασία πρὸς τὰ ἔκτος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ ἐργασία πρὸς δημιουργίαν τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐχρησίμευε καὶ ἡ εὐρεῖα μόρφωσις, χάριν τῆς ὁποίας ἐστράφη καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεκόμισε καὶ τὴν συμπάθειαν πρὸς τὸν Ἰσλαμισμόν. Δὲν εἶναι παράδοξον κατόπιν

ἄλλων τούτων ὅτι ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἣτις ἐξεπορεύετο ἀπὸ αὐτόν, ἦτο βαθεῖα καὶ εὐεργετική. Πλησίον του, λέγει ὁ Hausenstein, ἠσθάνετο κανεὶς οὐσίαν καὶ βαθέως ἐγκεχαραιγμένον κανόνα. Καὶ ἡ σιωπή του ἐσήμαινε συχνὰ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ἔγραφε. Γνήσιος ἄνθρωπος καὶ γνήσιος καλλιτέχνης κατεῖχε τὸ χάρισμα τῆς κατανοήσεως τοῦ ἀσυλλήπτου, πὺν ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν καὶ γύρω ἀπὸ ἡμᾶς. «Ποῖος ἐκτὸς αὐτοῦ ἔλυσε τὸ ἄλυτον πρόβλημα, νὰ παραμείνη ποιητής, χωρὶς ὅμως νὰ ἐγκαταλείψη τὸ ἅγιον, πὺν περικλείεται εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ ποιητοῦ ; Ἴσως ἦτο τὸ ἅγιον τοῦτο, πὺν διὰ τῆς ἐκφράσεώς του εἰς τὸ πρόσωπόν του, εἰς τὰς ἐκδηλώσεις του, εἰς τὴν ζωὴν του συνεκίνει τόσον πολὺ, ὅσῳκις ἐγένετο ὁρατὸν ἀπὸ τοὺς μεμνημένους, ὅπως ἐνίστε ὁ μέγας χρυσοῦς σταυρός, τὸν ὁποῖον ἔφερε κρυμμένον ἐπάνω εἰς τὸ στήθος του».

ΙΒ΄.

Ὁ Ρίλκε εἶχε τὴν ἀτυχίαν, ὅπως εἶδομεν, νὰ ζῆ ὡς παῖς εἰς μίαν ἀτμόσφαιραν ψεύδους, προκαταλήψεων καὶ ἀκαταληψίας. Ἐλειπεν ἀπὸ αὐτὴν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ εὐσέβεια, ἀντὶ τῶν ὁποίων ἐβασίλευεν ἡ προσποίησης. Ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ζῆ μόνος μὲ τὸν ἑαυτὸν του. Αἱ ἀγωνίαι του καὶ αἱ προαισθήσεις του τὸν ὠδήγουν εἰς τὸν δραματισμὸν ἐνὸς ἀπεράντου κόσμου, οἱ πλατεῖς ὀρίζοντες τοῦ ὁποίου κατέληγαν εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἀντίθεσις τῆς ψυχῆς του πρὸς τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἠναγκασμένος νὰ διάγη τὴν παιδικὴν καὶ ἀκόμη καὶ τὴν ἐφηβικὴν του ζωὴν, ἦγον ἀναπόφευκτως εἰς τὴν φυγὴν. Ἦσθάνετο ὅτι ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς καὶ ὅτι τὸ θεῖον, πὺν ἔφερε μέσα του, ἀπῆτει παρ' αὐτοῦ τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὴν ἔρημον τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ εἰς τὴν ἔρημον τοῦ μεγάλου κόσμου, διὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Θεόν, ὅπως ὅλοι, ὅσους ἐκλέγει διὰ νὰ τὸν ἀποκαλύψουν. Τοιουτοτρόπως γίνεται ὁ Ρίλκε ἀποδημητής. Κατὰ τὴν ἀποδημίαν του αὐτὴν ζητεῖ τὸν Θεόν, ἡ ζήτησις τοῦ ὁποίου συμπίπτει ἐν τούτοις πάντοτε μὲ τὴν κτῆσιν. Καὶ φεύγει εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅπου ὁ ἀποδημητής ὑποῦται εἰς μύστην, διὰ νὰ καταλήξῃ βραδύτερον εἰς τὴν μακαριότητα τοῦ ἐπόπτου. «Ἐννοεῖτε τί σημαίνει ὅτι εἰς τὴν Ρωσίαν ἠῶρα ἔξαφνα μίαν πατρίδα. Ἔτσι, ὡσὰν νὰ εἶχα γνωρίσει

ἔδω ὅλα καὶ τὸ καθένα ἐξ ἀρχῆς, ἐγώ, ποὺ ἤμουν ξένος εἰς ὅλα.
"Ὅλα μὲ ἐπερίμεναν ἔδω. Ἄκόμα καὶ οἱ καμπάνες". Ἐδῶ ἐνωτί-
ζεται τὴν κλήσιν Ἐκείνου, ὅστις τὸν ἐπερίμενε εἰς τὸ τέρομα τῆς
ἀποδημίας. Ἐδῶ ἤρχισε νὰ πορεύεται πρὸς τὸν Θεόν, χωρὶς νὰ
γνωρίζῃ ἂν θὰ φθάσῃ ποτὲ μέχρις αὐτοῦ. Διότι :

Τρομερὰ μακρὸς ὁ δρόμος ποὺ φέρνει σὲ σένα εἶναι,
καὶ σὰν ἀπὸ καιρὸ κανεὶς δὲν τὸν ἐπάτησε,
Δυσκολοπέραστος.

Ἡ ψυχὴ τοῦ ξῆ ἔδω τὴν ἀνάστασίν της, ὅπως βλέπομεν ἀπὸ
τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν», τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπί-
δρασιν τῆς Ρωσίας. «Ἐδῶ ἔγινε», γράφει ἡ Lou Andreas - Sa-
lopié, ἀπὸ τὸ ἄμεσον βίωμα τῶν Ὁρῶν. Κάθε στροφή, κάθε προ-
σευχὴ, γεννηθεῖσαι ἀπὸ ἡμέρας καὶ νύκτας, ποὺ ἐβιοῦντο μὲ ἀνε-
ξάντλητον εὐλάβειαν. Τὰ εὐλαβῆ αὐτὰ βιώματα ὠφείλοντο εἰς τὴν
χώραν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν κατοίκων της
καὶ τὴν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ἔλκουσαν τὴν καταγωγὴν τεχνοτροπίαν
τῆς ἀγιογραφίας. Τὴν Ρωσίαν ἐν τῇ ἀπεράντῳ ἡρεμία καὶ σιγη-
λότητι, ἣτις τὴν χαρακτηρίζει, ἔζησεν ὁ ποιητὴς ὡς τὴν χώραν,
εἰς τὴν ὁποῖαν μέλλει κάποτε νὰ ἀποτελεσθῇ, νὰ γίνῃ καὶ νὰ τε-
λειωθῇ ὁ Θεός. Τὸ αὐτὸ βιοῖ καὶ διαισθάνεται καὶ εἰς πᾶσαν
ἄλλην ἐκδήλωσιν τῆς Ρωσίας. "Ὅχι μόνον εἰς τὰς ἀπεράντους
καὶ ἀκαλλιεργήτους πεδιάδας της, ποὺ γειτνιαζοῦν κατ' ἄμεσον
τρόπον πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι,
γεμᾶτοι ἀπὸ ἀβεβαιότητα, ὄνειροπόλησιν καὶ προσδοκίαν, εἶναι
οἱ μελλοντικοί, οἱ γινόμενοι. Τέλος, αἱ εἰκόνες τῆς ρωσικῆς ἐκκλη-
σίας ὑποδηλοῦν τὸ ἀόρατον ὕπισθεν τῆς ὄρατῆς μορφῆς, ὡς κάτι
τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον γίνεται. Τὰ ἱερά πρό-
σωπα ἀφήνουν νὰ διαισθανθῶμεν μόνον τὸ βαθὺ καὶ ἀνεξερεύ-
νητον μυστήριον τοῦ θείου, τὸ ὁποῖον, ἀσύλληπτον καθ' ἑαυτό,
τελεῖ εἰς διαρκῆ μεταβολὴν καὶ αὔξησιν, καὶ διὰ τοῦτο ἀδυνα-
τοῦμεν νὰ περικλείσωμεν αὐτὸ μέσα εἰς τὰ συγκεκριμένα σχή-
ματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι ἐπιχειροῦν οἱ ζωγράφοι τῆς Δύσεως.
Εἰς τὴν Ρωσίαν πλατύνεται ἡ ψυχὴ καὶ ἀπλώνεται βαθεῖα σιγὴ
μέσα της. Ἀπὸ τὸ πλάτος καὶ τὴν σιγὴν αὐτὴν θὰ γεννηθῇ μία
νέα, ἀληθινὴ ζωὴ. Καὶ τότε, ὅταν προετοιμασθῇ κατὰ τὸν τρόπον
αὐτὸν ἡ ψυχὴ, θὰ ἐμφανισθῇ ἴσως καὶ Ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον

προσδοκᾶ, ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν, ὁ Θεός. Ἡ παράστασις αὐτῆ περὶ τοῦ κεκρυμμένου Θεοῦ, ὅστις γίνεται βαθμηδὸν ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τῆς κατὰ στάδια πραγματοποιήσεως τοῦ νοήματός του ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀποτελεῖ τὸ βασικὸν θέμα τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν». Τὰ ἴχνη τῶν βιωμάτων, πού εἶχεν ὁ Ρίλκε κατὰ τὴν διαμονὴν του εἰς τὴν Ρωσίαν, εἶναι καταφανῆ. Ἀλλὰ κατέχομεν καὶ ρητὰς ὁμολογίας αὐτοῦ, μερικὰς τῶν ὁποίων ἐμνημονεύσαμεν ἄνωτέρω. Ἐνταῦθα προσθέτομεν μόνον ὅτι εἰς μίαν ἐκ τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν του παρατηρεῖ ὅτι τοὺς διαλόγους του πρὸς τὸν Θεόν, πού ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν» συνέταξεν ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐπισκέψεώς του εἰς τὴν Ρωσίαν. Τὸ βίωμα τῆς σιωπηλῆς χώρας καὶ τῆς ἡρεμίας τῶν ἀγιογραφιῶν τῆς ὁδήγησεν, ὡς ἤδη ἐσημειώσαμεν, τὸν ποιητὴν εἰς τὴν διαίσθησιν, ὅτι εἶναι ἡ χώρα τοῦ μέλλοντος, ὅπου θὰ γίνῃ ὁ Θεός. Διότι οὔτε ἐδαπάνησεν οὔτε ἐπρόδωσεν ἡ χώρα αὐτὴ τὸν Θεόν, ὅπως ἡ Δύσις, ἀλλὰ, γεμάτη ἀπὸ ταπεινοφροσύνης, ἀναμένει, ὅπως ἡ ρίζα, πού λέγεται Θεός, παραγάγῃ τοὺς καρπούς της. Τὸ βίωμα ἀκριβῶς αὐτὸ εὐρίσκει τὴν βαθυτάτην του ἔκφρασιν εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν». Εἰς τὴν Ρωσίαν τὸ πρῶτον συνησθάνθη ὁ Ρίλκε ὅτι ἡ πραγματικότης εἶναι κάτι τὸ μακρυνόν, πού ἔρχεται μὲ ἀργὰ βήματα εἰς ὅσους ἔχουν καρτερίαν καὶ ὑπομονήν. Δὲν κατέχομεν αὐτὴν κατὰ αὐτονόητον τρόπον, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ τὴν κατακτήσωμεν ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ μὲ εὐλαβῆ διάθεσιν. Τὸ μελλοντικὸν αὐτό, τὴν ἀληθινὴν αὐτὴν πραγματικότητα, τὴν μέλλουσαν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐνσάρκωσιν τοῦ πνεύματος, τὸν Θεόν, ψάλλει ὁ ποιητὴς εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο μὲ ἀπαρამίλλητον ἀφοσίωσιν. Αὐτὸ τὸ μελλοντικὸν εἶναι τὸ θέμα, περὶ τὸ ὁποῖον πλέκονται αἱ προσευχαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελεῖται τὸ ἔργον. Τὸ νόημά του εἶναι ἡ προπαρασκευὴ τῆς ὁδοῦ διὰ τὸν Θεόν, πού μέλλει νὰ γεννηθῇ μέσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν Μακρυνὸν αὐτὸν χαρακτηρίζει διὰ μυρίων ὀνομάτων, ὅπως οἱ Μυστικοί. Τὸν καλεῖ πραγματικότητα, τὸν λέγει ζωὴν, τὸν ὀνομάζει Θεόν. Ἀφιερώνει εἰς αὐτὸν χιλιάς εἰκόνας, μία ἐκ τῶν ὁποίων, ἡ μᾶλλον χαρακτηριστικὴ, ἡ παρομοίωσις του πρὸς ὑψηλὸν ναόν, πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ ὁποίου ἐργαζόμεθα ἀκαμάτως καὶ τοῦ ὁποίου τὴν ἀποπεράτωσιν προαισθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειαν μακαρίων στιγμῶν. Ἀλλοτε πάλιν παραβάλλει αὐτὸν πρὸς τὸν

ἕστατον καρπὸν ἑνὸς δένδρου ἢ πρὸς τὸν υἱόν, ὅστις κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν πατέρα σημαίνει τὸ μέλλον, ποὺ προσδοκοῦμεν.— Ἐὰν ὁ μακρυνὸς αὐτὸς Θεὸς εἶναι συγχρόνως γειτονικὸς Θεός. Ὁ ἅγιογράφος Ljeskow διαβεβαιοῖ τὸν ποιητὴν, ὅτι ὁ Θεὸς κατοικεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἀριστερὰν μασχάλην τοῦ ἀνθρώπου, πολὺ πλησίον εἰς τὴν καρδίαν του. Ἐκὼς καὶ ὁ Ρῶσος χωρικός, ποὺ κάθεται παρὰ τὴν θερμάστραν, ὑπενθυμίζει εἰς τὸν Ρίλκε τὴν παρουσίαν τοῦ Θεοῦ μέσα εἰς τὰς μικρὰς ἀσχολίας τῆς καθημερινῆς ζωῆς :

Ὁ ἀσβολωμένος εἶσαι, ποὺ σπινθηρίζεις.
Πάνω σ' ὅλα πλατεῖα κοιμᾶσαι τὰ τζάκια.
Μέσα στὸ χρόνον ὑπάρχει ἡ γνώση.
Εἶσαι ὁ σκοτεινὸς Ἄσυνείδητος
Ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα.

Τοιοιτοτρόπως εἶδεν, ἤκουσε καὶ ἐγνώρισε τὸν Θεὸν εἰς τὴν Ρωσίαν ὁ ποιητής. Ὁ μοναχικὸς ζητητὴς συνήντησε τὸν «γείτονα Θεόν», ἀπὸ τὸν ὁποῖον τὸν χωρίζει ἕνας λεπτὸς μόνον τοῖχος, κατασκευασμένος ἀπὸ ὅλα τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα τὸν φανερῶνουν συγχρόνως καὶ τὸν ἀποκρύπτουν. Διότι τὸν εὕρισκει καὶ τὸν χάνει διαρκῶς. Καὶ κάθε νέα ἀπώλεια χρησιμεύει ὡς κίνητρον πρὸς νέαν τολμηρὰν ἀπόπειραν διὰ νὰ τὸν ἐπανεύρη. Κάθε συνάντησις τοῦ Θεοῦ εἶναι συγχρόνως εὑρεσις τοῦ ἐγὼ μας. Διότι σημαίνει ἐπαφὴν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν οὐσιώδη πυρῆνα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀποκάλυψιν αὐτοῦ εἰς τὰ μυχαίτατα βάθη τῆς φύσεώς μας. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὡς ἐπιταγὴ πρὸς αὐτὸν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, ὡς κλήσις καὶ ὡς ἐκλογή πρὸς πλήρωσιν ἰδιαζούσης ἀποστολῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἐν τούτοις τὰς ὥρας αὐτὰς τῆς μυστικῆς ἐξάρσεως διαδέχονται ἡμέραι καὶ χρόνοι κενοί, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων πιστεύει ὅτι ἐλησμονήθη ἀπὸ τὸν Ὑψιστον. Ἐως ὅτου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς τέχνης καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Rodin συναντᾷ πάλιν τὸν Θεόν. Ὅχι ὅμως πλέον κατ' ἄμεσον τρόπον, ἀλλὰ ἔμμέσως, διὰ τῆς φύσεως, τῆς ὁποίας τὴν θεώρησιν ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν ὁ μέγας γλύπτης. Εἰς τὰς φωνὰς τῆς φύσεως διακρίνει τὴν πνοὴν καὶ τὴν κλήσιν τοῦ Θεοῦ. Γνωρίζει ὅμως τώρα βαθύτερον ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἄρρητος καθ' ἑαυτὸν καὶ ὅτι νὰ

ἐκφρασθῆ εἶναι δυνατὸν μόνον διὰ τῶν πραγμάτων τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἀναζητεῖ τὸν δρόμον, ὅπως προσεγγίση εἰς τὸν Θεὸν αὐτόν, τὸν ὁποῖον ποθεῖ νὰ ἐκφράσῃ, διὰ νὰ τὸν χαρίσῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν αἰσθάνεται πανταχοῦ :

“Ὅμως ὀλολύζουν τὴ νύχτα σὰν καρabiῶν σειρῆνες
Οἱ ἀπορίες μέσα μου, ζητῶντας τὸν δρόμο, τὸν δρόμο.

Μ’ ὅλα ταῦτα ἡ κἀθοδος πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι δύσκολος, ὅπως διαβεβαιώνει τὴν L. Tronier-Funder. Διότι ἀπαιτεῖ τελείαν μόνωσιν, ἀποχώρησιν εἰς τὴν ἐρημίαν τοῦ ἑαυτοῦ μας, βυθισμὸν εἰς τὰ κρύφια τοῦ ἐνδομύχου κόσμου. Εἰς τὴν ἐρημίαν αὐτὴν ἀποχωρεῖ, διὰ νὰ κατέλθῃ μέχρι τῶν βαθῶν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Θεός, ὅπως κατῆλθεν μέχρι τῶν «Μητέρων» ὁ Φάουστ. Τὴν κἀθοδον αὐτὴν αἰσθάνεται ὡς ἐπιτακτικὸν καθῆκον. Οὕτω γράφει πρὸς κάποιαν νεαρὰν κόρην : «Ὅταν ἐξετάζω τὴν συνείδησίν μου βλέπω ἓνα μόνον νόμον, ποὺ μοῦ ἐπιτάσσει ἀμείλικτα νὰ κλεισθῶ εἰς τὸν ἑαυτόν μου καὶ νὰ ἐπιτελέσω διὰ μιᾶς τὴν ἐπιταγὴν αὐτὴν, ποὺ ὑπηγορεύθη εἰς τὸ κέντρον τῆς καρδιᾶς μου. Ὑπακούω». Ἡ ὑπακοὴ αὐτὴ σημαίνει οὐσιώδη τροπὴν εἰς τὸν βίον τοῦ ποιητοῦ. Τὶ ἀφῆκεν ἀποχωρῶν εἰς τὴν μεγάλην ἐρημίαν, τὸ λέγει ὁ ἴδιος εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ «Νέα ποιήματα» :

Δὲν ἔχω φίλη οὔτε σπίτι,
Δὲν ἔχω τόπο, ποὺ νὰ ζῶ.
Σ’ ὅλα χαρίζω τὴ ψυχὴ μου,
Καὶ γίνοντ’ ὅλα πλούσια καὶ μὲ
Δαπανοῦν.

Ἔπρεπε νὰ δημιουργήσῃ πρῶτον τὰς συνθήκας ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπέτρεπον νὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ Θεοῦ, τὴν πανταχοῦ παρουσίαν τοῦ ὁποίου εἶχεν αἰσθανθῆ, καὶ νὰ τὸν ἐκφράσῃ διὰ τῆς μουσικῆς τῶν στίχων του :

Ἄν μόνο μιὰ φορὰ βασίλευεν ἀπόλυτη ἡσυχία,
Ἄν τὸ τυχαῖο καὶ τὸ συμπτωματικὸ
Βουβαίνονταν καὶ τὸ γειτονικὸ τὸ γέλιο,
Κι’ ἂν δὲν μ’ ἐμπόδιζε τόσο πολὺ ὁ θόρυβος,
Μὲ μιὰ μυριόστομη τότε ἰδέα

Θὰ μπόραγα ὡς τὰ πέρατά σου νὰ σὲ σκεφθῶ
Κι' ὅσο βαστάει ἓνα χαμόγελο νὰ σὲ βαστάξω.

«Ἐνα μόνον πράγμα μοῦ χρειάζεται, ἔξομολογεῖται εἰς τὴν Ilse Blumenthal-Weiss, μακρά, πολὺ μακρὰ μόνωσις, εἰ δυνατὸν παντοτεινή». Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀποχωρεῖ εἰς τὸν μικρὸν παλαιὸν πύργον τοῦ Muzot. Ἄλλὰ τῶρα πλέον δὲν ὀμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς ἀπεχώρησεν εἰς τὸ Ἄρρητον, ὅπως ὁ Θεὸς τῶν μεγάλων μυστικῶν. Μεταξὺ ὅμως αὐτοῦ καὶ τοῦ ποιητοῦ ὀρθοῦται ὁ κόσμος, ποὺ εἶναι ἔκφρασις καὶ ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τρόπος ἔκφρασεως. Καὶ τῶρα πιστεύει ὅτι ἀποστολή του εἶναι ἡ ζωογόνησις τῶν πραγμάτων τῆς γῆς, ὥστε νὰ γίνουν ἠχηέντα, νὰ μειαβληθοῦν εἰς θεῖους τόνους, νὰ ὑψωθοῦν εἰς ἀποκάλυψιν τοῦ Αἰωνίου. Αὐτὰ ἀκροᾶται, ὅπως ὁ Μιχαήλ Ἄγγελος τὸ μάρμαρον, ὅταν τὸν ἠρώτησεν ὁ Θεὸς ποῖος εἶναι μέσα εἰς τὸν λίθον. «Ποῖος εἶναι μέσα εἰς τὴν πέτραν ; Ἐσύ, Κύριε, ποῖος ἄλλος». Τὸν Κύριον αὐτὸν θέλει νὰ ἀποκαλύψῃ, ἐλευθερώσῃ τὰς φωνάς, ποὺ κρύπτονται μέσα εἰς τὰ ὄντα τῆς γῆς. Πρὸς τοῦτο δημιουργεῖ νέας εἰκόνας καὶ νέα σύμβολα. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἔκφρασεως συνεπάγεται δυσχερείας ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν της. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ ἀντιγνομία περὶ τὸν καθορισμὸν τοῦ χαρακτήρος τοῦ Θεοῦ, τὸν ὁποῖον ἐξαγγέλλει ὁ ποιητής. Εἶναι ὁ προσωπικὸς Θεὸς τοῦ θείσμοῦ ἢ ἡ ἀπρόσωπος δύναμις τῆς πανθεϊστικῆς κοσμοθεωρίας ; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντᾷ εὐστόχως ἡ Elisabeth von Schmidt-Pauli ὅτι, ὅστις προβάλλει τριαύτας ἐρωτήσεις σχετικὰς πρὸ τὸν Ρίλκε, δὲν ἐδοκίμασέ ποτε τὴν ἀγάπην, ἢ ὁποῖα εἶναι βίωμα καὶ ἢ ὁποῖα τίποτε δὲν εἶναι εἰς θεῖσιν νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της, ἂν καὶ προσπαθεῖ νὰ τὸν ἔκφρασῃ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν εἰκόνων. Τοιοῦτον βίωμα ἀγάπης ἦτο τὸ βίωμα τοῦ Θεοῦ ἐκ μέρους τοῦ Ρίλκε. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸν ἐνδιέφερε μόνον ἡ μακαριότης τῆς βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Ποὺ ἦτο καὶ ποῖος ἦτο, περὶ αὐτοῦ δὲν ἐρωτᾷ ἢ συγκλονισθεῖσα ἀπὸ τὸ βαθὺ βίωμα ψυχῆ τοῦ ποιητοῦ. Ἦρκει εἰς αὐτὸν ἡ διαίσθησις ὅτι ὁ Θεὸς ἔζη βαθειὰ μέσα εἰς τὰ ὄντα τῆς γῆς, μέσα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ μέσα εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Τοιουτοτρόπως κατέστη ὁ Θεὸς ἐνδοκοσμικός. Δὲν βλέπει πλέον αὐτὸν ἀπέναντί του, ἀλλὰ αἰσθάνεται αὐτὸν παρὰ τὸ πλευρόν του καὶ ἐντὸς τοῦ στήθους του. Αἰ Ἐλε-

γεῖαι εἶναι ὁ πολύφωνος ὕμνος πρὸς τὸν Θεὸν αὐτόν, ὁ ὁποῖος τὸν συνοδεύει εἰς τὸν δρόμον του πρὸς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο συνεχωνεύθησαν εἰς τὴν μουσικὴν τῶν στίχων του οἱ αἰώνιοι τόνοι τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τοὺς ἑφημέρους τόνους τῆς γῆς. Τρία χρόνια πρὸ τοῦ θανάτου του σκιαγραφεῖ εἰς μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Ilse Jahr τοὺς σταθμοὺς τῆς ἐξελίξεώς του αὐτῆς. Ἡ γνωριμία τῆς Ρωσίας χαρίζει εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν. Ἀντὶ τῆς ἐπανακτήσεως, τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖ, γεννᾶται τὸ βίωμα τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον διαγινώσκει ὡς τὸν Ἄρρητον. Οὕτω τὴν εὐρεσιν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ψάλλει εἰς τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν», διαδέχονται οἱ χρόνοι τῆς ἀπωλείας τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὁποίων σιωπᾷ ἡ Μοῦσα τοῦ ποιητοῦ. Τούτους τέλος ἀκολουθεῖ ἡ κἀθοδος πρὸς τὸν Θεόν, τὴν ὁποίαν συνοδεύει ἡ ἀποσιώπησις αὐτοῦ, πού ἐπιβάλλεται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὸν ἐπόπτην.

II'.

Εἰς τὰ στάδια ταῦτα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ποιητοῦ ἀνταποκρίνονται ὠρισμένοι φάσεις τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας. Εἰς τὰ ἐπόμενα, ὅπου θὰ ἀναλύσωμεν καὶ θὰ περιγράψωμεν τὸ θρησκευτικὸν τοῦ βίωμα, θὰ στηριχθῶμεν κυρίως ἐπὶ τοῦ «Βιβλίου τῶν Ὁρῶν». Θὰ περιορισθῶμεν λοιπὸν εἰς μίαν κατ' οὐσίαν φάσιν τῆς ἐξελίξεώς του καὶ εἰς ἓν πρὸ πάντων προῖόν, εἰς μίαν μόνον ἔκφρασιν τῆς φάσεως ταύτης, ἡ ὁποία διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὰς δύο ἄλλας, ὡς θὰ δείξῃ ὁ σύντομος αὐτῶν χαρακτηρισμός, εἰς τὸν ὁποῖον προβαίνομεν. Κατὰ τὴν πρώτην κατέχεται ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν πόθον νὰ γνωρίσῃ τὴν ζωὴν καὶ νὰ ὠριμάσῃ δι' αὐτῆς, νὰ ἀνιχνεύσῃ τὰ πράγματα καὶ νὰ συλλάβῃ τὴν οὐσίαν των, νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τοὺς ἀνθρώπους, βαθεῖς, σιωπηλοὺς, εὐθραύστους καὶ νοσταλγικοὺς ἀνθρώπους. Τὸ «Βιβλίον τῶν Εἰκόνων» εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῶν χρόνων τούτων. Ἡ δευτέρα φάσις ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο περιόδους. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκει τὸ «Βιβλίον τῶν Ὁρῶν» καὶ αἱ «Ἱστορίαι περὶ τοῦ Θεοῦ». Ἐκεῖνο εἶναι μαρτύριον τῆς τροπῆς ὅχι μόνον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ μιᾶς ὁλοκλήρου ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀρχίζει νὰ ζητῇ τὸν Θεόν. Ὁ ποιητὴς βιοῖ ἐνταῦθα τὴν θεότητα μυστη-